

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Ганна ШВИДЬКО (Дніпропетровськ)

ФАМІЛЬНІ АРХІВИ ГЕТЬМАНЩИНИ: АРХЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Важливі джерела з соціально-економічної історії Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. є серед документів фамільних (сімейних) архівів. Вони включають в себе різні види документальних та наративних джерел, як-от: акти на володіння (королівські привілеї, царські грамоти, гетьманські та полковницькі універсали, купчі та ін.), господарські книги, духовні заповіти (тестаменти), приватне листування, щоденники, сімейні хроніки, папери місцевих адміністративних установ тощо. З покоління у покоління ці домашні архіви передавалися у вигляді окремих паперів або рукописних збірників документів і матеріалів з метою утвердження давності роду, фіксації його привілеїв та прав на володіння землею і підданими.

З кінця XVIII – початку XIX ст., коли стали проявлятися ознаки кризи феодално-кріпосницької системи господарювання, змінювався поміщицький побут, дробилися і занепадали дворянські маєтки, гинула значна частина паперів фамільного походження. Це була головна причина, яка дала поштовх публікації окремих документів із сімейних архівів. Як правило, таку публікацію здійснювали власники фамільних архівів або їх залишків. Метою, яку переслідували власники цінних документів, було збереження через публікацію змісту документу від загрози фізичного знищення.

Початок публікації документів з фамільних архівів багатих старшинських родів Гетьманщини був покладений О.М.Марковичем, який 1824 р. оприлюднив декілька приватно-правових актів зі свого зібрання в “Українском журнале” (видавався в Харківському університеті з 1816 по 1824 рр.). Значно пізніше (1859 р.) він опублікував “Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича”, які також зберігалися серед рукописів його сімейного архіву.

У середині XIX ст. з'являються статті та замітки М.О.Максимовича, що ґрунтувалися на приватних документах і були, власне, хронікою його власної та інших старих полтавських родин¹. З 50-х років XIX ст. почали

¹ Максимович М.А. О десяти городах и некоторых селах древней Украины // Москвитянин. – 1854. – №1. – С.2–7; його ж. Бубновская сотня // Журнал Министерства Внутренних Дел. – 1848. – Т.XXIV. – С.211–245; 1849. – Т.XXVI. – С.26–68.

з'являтися розвідки О.М.Лазаревського. Особливо сильного поштовху до розшуку і видання сімейних архівів надала його праця “Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии”², а також ґрунтовне дослідження “Люди старой Малороссии”³. Розглянемо опубліковані фамільні архіви за характером публікацій.

Велика кількість фамільних документів родин Ханенків, Милорадовичів та інших була опублікована в неофіційному відділі “Черниговских губернских ведомостей” за 1856–1860 рр. та у 80-ті роки ХІХ ст. Як правило, вони вміщувалися у виданні без будь-якої науково-довідкової атрибуції, зазначався лише автор публікації (Г.Милорадович, М.Маркович, О.Лазаревський, М.Ханенко та ін.) та вказувалося, з чийого фамільного зібрання запозичено документ. Часто ім'я власника архіву і публікатора співпадало. В окремих випадках документи вміщувалися під спеціальними рубриками: “Материалы из фамильного архива” (коли публікатор був і власником архіву; ЧГВ, 1858, № 6, 8, 28, 31, 33), “Из архива Лишина” (ЧГВ, 1888, № 25), “Из архива графа Г.А.Милорадовича” (ЧГВ, 1888, № 48), “Из архива Ханенка” (ЧГВ, 1888, №1, 27) та ін. Опубліковані документи – це, переважно, гетьманські універсали на володіння маєтностями, виписки з актових книг теж про володіння маєтностями. Найпершим з паперів сімейного архіву було опубліковано листування батька і сина Ханенків у період навчання останнього за кордоном⁴. Публікація здійснена О.М.Лазаревським, котрий саме тоді почав співпрацювати з газетою “Черниговские губернские ведомости”.

Окремими виданнями опубліковано документи кількох фамільних архівів, які утримують в собі важливі відомості з соціально-економічної історії Гетьманщини ХVІІ–ХVІІІ ст. Першим у цій серії видань був архів української козацько-старшинської родини Сулим та її родичів, знайдений і оприлюднений О.М.Лазаревським на кошти тодішнього власника архіву О.О.Войцеховича⁵. Публікація складається з таких структурних частин: передмови О.М.Лазаревського з додатком у вигляді репродукції портретів членів роду Сулим та родоводу Сулим, Скоруп та Войцеховичів (с.І–ХХІІ), документів споріднених сімей Сулим, Скоруп, Войцеховичів (с.3–286), іменного, географічного і предметного покажчиків (с.287–302), а також змісту з зазначенням заголовків опублікованих документів, що значно полегшує дослідникам роботу з ними.

У передмові О.М.Лазаревський звертає увагу загалом на фамільні архіви як цінні джерела для вивчення, головним чином, “побутової історії”,

² Записки Черниговского губернского статистического комитета. – Чернигов, 1868. – Кн.2. – Вып.1–2.

³ Лазаревский А.М. Люди старой Малороссии. – К., 1882 (Див. також: “Русский архив” за 1875–1876 рр. та “Киевскую Старину” за 1882 р.).

⁴ Письма Николая Даниловича Ханенко к сыну // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – №36–41.

⁵ Сулимовский архив: Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей ХVІІ–ХVІІІ вв. – К., 1884. – С.316.

здійснює короткий огляд відомих йому фамільних архівів, називає попередників у справі публікації сімейних паперів. Важливою складовою частиною передмови є історія фондоутворювачів – Сулим, Скоруп, Войцеховичів, пов'язаних між собою родинними зв'язками. Син переяславського полковника Семена Сулими (рідного небожа гетьмана Павла Полуботка) таємний радник Яким був одружений на Марії, дочці бунчукового товариша Павла Григоровича Скорупи (онуці засновника роду, стародубського купця, члена магістрату, бурмистра Дем'яна Скорупи). Одна з його дочок Параска була видана заміж за Івана Андрійовича Войцеховича, радника Чернігівського намісницького правління, який пізніше став пензенським віце-губернатором. О.М.Лазаревський наводить також генеалогію названих родин. Хоча О.М.Лазаревський не робить висновків з опублікованих ним документів і послужних списків фондоутворювачів, наведені ним свідчення з життя кількох поколінь спадкоємців страченого поляками за розорення 1635 р. фортеці Кодак гетьмана Івана Сулими дають чітку уяву про зростання козацько-старшинського землеволодіння, про перетворення козацької старшини в дворянство, про політичні позиції різних старшинських угруповань в складний період в історії України в середині і другій половині XVII ст. В передмові також розповідається про історію утворення Сулимівського архіву, його складові частини, належність паперів тому чи іншому зі споріднених родів.

Вміщені у виданні 183 документи з багатого Сулимівського фамільного архіву поділені на три групи: папери Сулим – 109 документів, Скоруп – 63 документи, Войцеховичів – 11 документів. Документи і матеріали опублікованої частини Сулимівського архіву охоплюють період з 1628 по 1818 рр., з них переважну більшість упевнено можна віднести до другої половини XVII – середини XVIII ст.

Серед документів Сулим найбільшу цінність мають гетьманські універсали і королівські привілеї 1659–1663 рр. (у виданні названі грамотами) на володіння селами й містечками (28 док.). З них: привілеїв – 8, гетьманських універсалів – 18, універсалів полковників – 2. Розширення козацько-старшинського землеволодіння за рахунок надань і “пожалувань”, як це видно і з актів архіву Сулим, особливо інтенсивно відбувалося в період 80-х рр. XVII ст. – першої чверті XVIII ст. Цей процес супроводжувався посиленням залежності посполитих від старшини, яка добивалася від них “послушенства”. Так, в універсалі гетьмана І.Самойловича Ф.Сулимі від 21 червня 1681 р. сказано: “...с нагороды и вдячности годной его зичливости надаемо ему з ласки нашей село Сошники в полку Переяславском, в сотне полковой лежачое, позволяючи от людей тяглих тамошних, кроме козаков, отбирати належное подлуг обыклости послушенство и повинность”⁶. Дотримуватися “послушенства” суворо вимагалася від посполитих як гетьманськими, так і полковницькими універсалами й пізніше. В універсалі гетьмана І.Скоропадського (1 вересня 1711 р.) значному військовому

⁶ Там само. – С.23.

товаришеві Олександрові Сулимі на село Строков і хутір Бучачок в “зуполное владение” та село Гришинці “ку вспартю господарства” велено, щоб посполиті люди, “(опрочъ козаков, которіи при своих волностях ненарушно заховани быти имеют) жебы ему ж пану Сулиме, належитое отдавали послушество и повинность, упоминаем, сурово грозим и пилно приказуем”⁷.

В “Сулимовском архиве” вміщено 79 листів офіційного і приватного характеру, що відносяться майже виключно до XVIII ст. (за винятком двох, 1657 і 1818 рр.), а також підтверджувальні листи на володіння (4 док.), духовні заповіти (5 док.), вінові записи (про придане), різноманітні скарги і рішення за ними (6 док.). Крім того, у виданні вміщено реєстри прибутків і видатків, розпорядження і інструкції з різних приводів, акти про розподіл майна, укази, свідчення, послужні формуляри, уривки з описів та щоденників (“Опись герба Сулим” з кн. Окольського “Herbarz Polski”; “Записка половины XVIII в. о происхождении Сулим и о службе генерального хорунжего Ивана Сулимы и его сына Переяславского полковника Семена Сулимы”; “Дневник Акима Семеновича Сулимы 1772–1817 гг.” та інші).

Особливістю складу опублікованих документів Сулимівського архіву є майже повна відсутність купчих актів, усього 3 записи на придбання млина в м. Баришівці І.Сулимою (№36), лавки в м. Стародубі Д.Скорупою (№111), слободи Машківки Г.Скорупою (№140). Це свідчить про те, що Сулими, Скорупи і Войцеховичі прирощували свої землеволодіння переважно на підставі надань за привілеями й універсалами Сулимам, а також шляхом “наїздів” – відвертого захоплення земель (див. скарги).

Кожен документ має заголовок, складений О.Лазаревським при підготовці до публікації, наприклад: “Универсал переяславского полковника Леонтия Полуботка Александру Сулиме на с. Волчков и Строков, 1689 г. 29 июля”, “Письмо Деяна Скорупы к своему прикащику о продаже пеньки в Архангельске и о покупке там товаров, 1707 г. 12 сентября”. Документи супроводжуються відсилкою до джерела, з якого вони взяті. 109 документів мають помітку “с подлинника”, інші – “с копии”. 14 з опублікованих документів не належали до корпусу фамільного зібрання, але тематично й за належністю вони пов’язані з родинами Сулим, Скоруп і Войцеховичів. У таких випадках О.Лазаревський робив помітку: “Из Румянцевской описи, в архиве Киевской казенной палаты”, “С копии, находящейся в Генеральном следствии о маетностях Черниговского полка 1730 г. (Рукопись б-ки П.Галагана)” та ін. Підрядкові примітки в публікації відсутні. Усі документи видані мовою оригіналу.

Сулимівський архів є багатим і цінним джерелом для дослідження не тільки соціально-економічної, до певної міри, політичної, але й культурної історії Гетьманщини. У даний час оригінали опублікованих у цьому виданні документів зберігаються в Рукописному відділі Архіву Санкт-Петербурзького відділення Інституту історії РАН⁸.

⁷ Там само. – С.30.

⁸ Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР: Указатель. – М., 1963. – Т.2. – С.202.

Доповненням до “Сулимовського архива” стала публікація “Мотыжинский архив”⁹. Для цієї публікації О.М.Лазаревський обрав фамільні папери Сулим та їхніх родичів, які зберігалися в містечку Мотижині на Київщині. Принципи публікації ті самі, що й у “Сулимовском архиве”. Після короткої передмови О.М.Лазаревський вмістив доповнений і уточнений родовід Сулим. У публікації є іменний і географічний покажчик, котрих бракувало у першій книзі.

Усього в “Мотыжинском архиве” опубліковано 93 документи, які охоплюють період з 18 березня 1681 р. по 14 липня 1772 р. Всі документи розділені видавцем на два відділи: а) папери Сулим; б) інші документи. В кінці кожного зазначено, з оригіналу (64 док.) чи з копії (26 док.) здійснено публікацію. Лише в трьох випадках така помітка відсутня. Друкуються документи мовою оригіналу. У багатьох документах для зручності сприйняття обов'язкова титулатура оригіналу опускається, тоді курсивом перед іменем адресата зазначено: “после титула”.

За формою і характером опубліковані документи – це купчі акти (11 док.), царська грамота (1 док.), універсали (21 док.), накази й листи-розпорядження (7 док.), листування членів сім'ї Сулим у майнових справах (4 док.), скарги (3 док.), відступні записи (4 док.), духовні заповіти (7 док.), рішення Генерального військового суду за поданими скаргами (5 док.), фундуші і дозвільні листи (3 док.), а також записи на обмін садибними місцями, прохання про передачу маєтностей, декрети, розпорядження, заяви та ін.

За змістом основна маса документів стосується землеволодінь сім'ї Сулим, хоча, як і в “Сулимовском архиве”, купчих актів мало, навіть враховуючи названі 12 купчих в документі №61 – “Выписки из перечневой книги актов на земельное владение Сулим 1622–1680 гг.” Купчі акти, універсали, грамота, фундуші, а також скарги та рішення за ними досить яскраво свідчать про шляхи набуття Сулимами маєтностей та про підпорядкування ними селян у “послушенство”. Про це ж свідчать і уривки з Генерального слідства, в якому описані м. Переяслав, Баришівка і 15 сіл, що перебували у власності Сулим.

Частина документів – це акти з історії міського управління кінця XVII – першої чверті XVIII ст. (№70, 74–78, 90), зокрема, універсал про підпорядкування переяславських цехів і всіх міщан магістрату, про ратушні села і захоплення їх козацькою старшиною. Так, в універсалі І.Скоропадського від 1 березня 1716 р. говориться: “Доносили через суплеку свою п. войт тамошний Переяславский з мешчанами, что посполитых людей на кгрунтах меских живучих до ратуши их належачих, прошлыми роками, одних в козацтво вписано, других по чиншу, именно коломыйцов, посажено, а третьих на подворках за Великим мостом мешкающих, от ратуши до двора небожчиков панов полковников отнято, и чрез тое немало посполитому

⁹ Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка XVII–XVIII вв. – К., 1890. – VI, 223, XVIII с.

добру учинено убели и убитку, чего ради он, пан войт, просил нас о привернении до ратуша своего тих всех отнятих тяглих людей...”¹⁰ У скаргах, слідствах і рішеннях судів відображені зловживання козацько-старшинської адміністрації (№82, 88, 89). У двох документах (№2, 63) згадується про селянські заворушення в період після скинення з гетьманства І.Самойловича. До певної міри документи цієї публікації утримують у собі деякі відомості про життя козацької старшини та боротьбу старшинських угруповань за владу.

У цілому, “Мотыжинский архив” має велике наукове значення як цінне зібрання історичних джерел до соціально-економічної історії Гетьманщини.

1898 р. О.М.Лазаревський опублікував документи фамільного зібрання Милорадовича під назвою “Любецкий архив графа Милорадовича”, який складається з сімейного листування, різних актів, записок, реєстрів та ін.¹¹ Дана публікація була продовженням оприлюднення документів Г.А.Милорадовичем в “Черниговских губернских ведомостях” (ЧГВ, 1888, №38–42, 48 та ін.) та окремим виданням¹². “Любецкий архив” друкувався спочатку як додаток до “Киевской Старины”.

“Любецкий архив” складається з 4-х відділів. До періоду Гетьманщини повністю відноситься розділ IV – “Любецкие акты (1637–1708 гг.)” і частково розділ I – “Бумаги Чарнышей” (спорідненої з Милорадовичами родини). 130 документів I розділу хронологічно охоплюють 1710–1789 рр. Це описи нерухомого майна, тестаменти, вінові і дарчі записи, умови розділу майна спадкоємцями. В них рухоме і нерухоме майно виражено в таких поняттях, як: срібло, золото, коралі, земля з хуторами й селами, млини, озера, пасіки, ліси, степи, поля орні, сінокоси, городи, пущі, гаї, греблі, двори, винокурні¹³. Важливо зазначити, що в документах чітко проглядається прагнення власників, по-перше, концентрувати свої володіння, по-друге, мати їх якомога ближче до міста.

Розділ IV – “Любецкие акты (1637–1708 гг.)” складається з 38 документів і в кількісному відношенні займає невелику питому вагу в публікації (с.227–258). За формою – це купчі акти (6 док.), записи купівлі-продажу (7 док.), дарчі (1 док.), боргові розписки (5 док.), заставні акти (2 док.), тестаменти (3 док.), виписки з книг міського уряду (3 док.), акти майнових угод (3 док.), декрети і рішення у земельних справах (4 док.), акти земельних судових процесів (4 док.). З усіх лише один документ написаний польською мовою.

Акти Милорадовичів є цінними джерелами для вивчення шляхів набуття земельних володінь. Так, у купчому листі любецького міщанина Демида Брагинця на продану міщанам Бережновичеві й Кужелевичеві у

¹⁰ Там само. – С.142.

¹¹ Любецкий архив графа Милорадовича. – К., 1898. – Вып.1. – С.256.

¹² Милорадович Г.А. О роде дворян и графов Милорадовичей. – К., 1871. – С.157; його ж. Сказание о роде дворян и графов Милорадовичей. – К., 1884. – С.138.

¹³ Любецкий архив графа Милорадовича. – С.3.

1656 р. комору з “пляцом” сказано: “...и ж будучи потребный пинязей (грошей. – Г.Ш.) продадем и пустилем, зресья на вечност, то есть комору ис пляцом свою власну, никому нивчим не заведенную ани пенную пану Борису Бережновичу и пану Гришку Кужелевичу мешчаном и обывателем любецким посполу, ув одной стены зрублено с Кисниченою коморою, а меновите, за суму куп десят личбы и монеты литовской”¹⁴.

Досить показові також боргові розписки і заставні акти, які свідчать про широкий розвиток лихварства. Лихварями були, в основному, члени магістрату і козацька старшина. При отриманні в борг грошей видавалася розписка, за якою у випадку неповернення боржником грошей у вказаний термін його земельна ділянка переходила в руки кредитора. Таким чином, земля виступала в ролі гарантії в лихварських операціях. Це був один із шляхів розширення землеволодінь.

Документи Любецького архіву Милорадовичів збереглися в фонді О.М.Лазаревського в Інституті рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського НАН України.

Унікальним і своєрідним за обсягом, розкішністю поліграфічного оздоблення, науковою скрупульозністю в доборі матеріалів є видання фамільного архіву Стороженків, який включає в себе документи кількох українських старшинських родин¹⁵. Насьогодні це видання стало бібліографічною рідкістю, оскільки наклад його становив усього 200 пронумерованих примірників з грифом “Pro domo sua”. У передмові видавець А.В.Стороженко чітко формулює свою мету: “...сохранить для будущих поколений нашего рода те фамильные бумаги, которые в настоящее время находятся в наших руках”¹⁶.

Козацько-старшинський рід власника і публікатора архіву походить від Івана Стороженка, котрий переселився на Лівобережжя після Андрусівського перемир'я 1667 р. і був полковником Прилуцького полку¹⁷. Розгалужений рід Стороженків був занесений у родоводні книги чотирьох губерній. Серед його представників був губернський предводитель дворянства і письменник Олексій Петрович, літературознавець Микола Іллевич, історик, етнограф і літературознавець Андрій Володимирович (1857 – не раніше 1914 рр.).

До предмету нашого дослідження інтерес становлять не всі томи видання, а в томах – не всі документи і матеріали. Так, том другий цілком охоплює ХІХ ст. і присвячений, головним чином, листуванню членів сім'ї Стороженків. Документи третього тому, котрий відрізняється від інших строкатістю їхнього добору, також переважно стосуються другої половини ХVІІІ–ХІХ ст. З цього тому в коло наших зацікавлень потрапляє лише

¹⁴ Там само. – С.232.

¹⁵ Стороженки: Фамильный архив: В 8-и тт. – К., 1902–1910.

¹⁶ Там само. – Т.І. – С.І.

¹⁷ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1902. – Т.ІІІ: Полк Прилуцкий. – С.4.

4 документи – купчі акти яблунівського сотника Стефана Григоровича Стороженка. 4-й том частково доповнює відомості, подані в 1-му томі, а також вміщує майнові акти й листи Стороженків, що стосуються ХІХ ст. З 112 документів та матеріалів тому лише 3 виходять за межі цього століття. 5-й том з якихось причин не з'явився друком (зауважимо, що томи виходили не підряд, а в міру їх підготовки до друку).

Безцінне значення для вивчення історії Гетьманщини має 6-й том¹⁸. 7-й том складається з двох відділів: “Малороссийского родословника” В.Л.Модзалевського (т.1, А–Д) і документів з домашнього архіву Вакуловичів, які були родичами Стороженків¹⁹. 8-й том включає в себе “Малороссийский родословник” В.Л.Модзалевського (т.2, Г–К), уривки з фамільних переказів та “архівні дрібниці” (спогади, листи), ділові папери ХІХ ст., що стосуються Великокручанського маєтку Александровичів, також родичів Стороженків²⁰.

Опублікований архів Стороженків має ту особливість, що включає в себе не тільки документи, утворені внаслідок діяльності представників даного роду, але й документи сучасної їм епохи, навіть коли вони не пов'язані зі Стороженками, а також дослідження про Переяславщину і діяльність Стороженків, які раніше публікувалися в різних виданнях. Як зазначено вище, до видання включено й працю В.Модзалевського. Крім того, до видання ввійшли деякі інші документи, знайдені А.В.Стороженком, В.Л.Модзалевським, М.Г.Астрябом в різних архівах.

Усього в 1-му томі вміщено 119 нумерованих позицій. Іноді під одним номером надруковано кілька документів, що стосуються однієї особи або одного питання. Вони охоплюють період з 1610 по 1850 рр. 1610 роком датовано 2 документи, наступні (по одному документу) – 1689, 1690, 1693, 1700 рр. і далі в хронологічному порядку. Цікаво, що перші документи після повернення Івана Стороженка з правого берега на Лівобережжя, відносяться до часу його полковництва. Усього на проміжок часу з 1689 по 1770 рр. припадає 57 документів.

Щоб уявити загальний характер опублікованих документів всього фамільного архіву, розглянемо детальніше документи й матеріали другої половини ХVІІ – середини ХVІІІ ст. Серед них купчі й відступні акти (11 док.), універсали (14 док.), грамота царя Петра ІІ 1729 р. гетьманові Д.Апостола, постанова Ічнянського сотенного уряду від 9 липня 1700 р., якою підтверджено право сотника А.Стороженка на володіння “окопом и сеножатю”. Тут наведено й рішення Генерального суду з приводу суперечки про володіння рухомим майном (док. №13), акт розділу підданих с. Ржавця між Григорієм та Іваном Стороженками у 1721 р. (док. №19), поіменний список козаків, посполитих і підсусідків у с. Ржавці (док. №20), виписки зі списку старшини Гетьманщини 1725 р. (док. №21), різноманітні

¹⁸ Стороженки: Фамильный архив. – К., 1908. – Т.VI. – С.798.

¹⁹ Там само. – К., 1908. – Т.VII. – С.519, 103.

²⁰ Там само. – К., 1910. – Т.VIII. – Ч.1–2. – С.988.

реєстри рухомого і нерухомого майна тощо. Тільки списки документів на володіння грунтами й людьми в м. Ічні, що належали бунчуковому товаришеві Григорію Стороженкові 1744 р. (док. №35), займають у книзі 8 сторінок, а список документів на володіння різного роду нерухомим майном 1745 р. (док. №17) – 18 сторінок.

Інший характер за складом документів має 6-й том архіву Стороженків. До нього ввійшли історичні папери с. Великої Кручі Пирятинського повіту, родової маєтності Стороженків. 1682 р. лубенський полковий осавул Леонтій Свічка отримав універсал полковника на володіння цією територією і на влаштування млина²¹. Свічки зосереджували в своїх руках усю владу в Пирятині і перебували в родинних зв'язках з Александровичами і Стороженками, а відтак у Великокручанському архіві опинилося чимало документів Свічок і Александровичів та, що найважливіше, – “Книги третие меские Пирятинские”, “Права належитие” Леонтія і Лукиана Свічок та інші документи, які стосуються історії Пирятини.

А.Стороженко в передмові подає палеографічний опис рукописів “Книг Пирятинских” і “Прав належитих”, вказує на спосіб відтворення ним в публікації документів – згідно з оригіналом і за правописом часу виникнення документів.

Пирятинська актова книга має таку повну назву: “Книги третие меские Ператинские споряжение за войтовства Симиона Ковелского войта, Гаврила Кириловича бурмистра Ператинских, в року „АХІІГ“ месяца июня осмого на десять дня” (т.6, с.1–383). “Первая” и “Вторая” міські книги Пирятини, які велися послідовно від надання Пирятину магдебурзького права у 1592 р., загинули в 1683 р. І хоч Пирятин не поновлював магдебурзького права після середини XVII ст., проте продовжував нумерацію своїх “мейских” книг. 350 записів актової книги охоплюють період від 18 червня 1683 р. по 14 вересня 1739 р. Безперервні записи за 56 років відображають дуже важливий процес розвитку українського суспільства, розкривають суспільно-політичні і соціально-економічні процеси на Гетьманщині.

Крім актів, які відображають адміністративно-господарську діяльність міського уряду, в книзі є акти на нерухоме майно – купчі кріпості, дарчі записи, вимінні листи, боргові зобов'язання, духовні заповіти, відступні акти. Основна ж частина записів у книзі стосується цивільних (33 док.) і кримінальних (175 док.) судових справ (з 1683 по 1719 рр.).

Наступною складовою частиною опублікованих документів є “Права належитие его Милости Пана Леонтия Свечки, Асаула Полкового Лубенского, на власние его купление грунта, з ратуша меского Ператинского урядовне выдани ему есть”²². 89 документів у вигляді купчих і дарчих актів, підтверджувальних універсалів і грамот, духовних заповітів охоплюють період з 1674 по 1718 р. Тут же “Права належитие его милости пану Лукиану Свеще, знатному войска запорожского товаришеви, на

²¹ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – Т.IV. – С.42.

²² Стороженки: Семейный архив. – Т.VI. – С.389–500.

власние его купление кгрунта, з ратуша меского Перятинского урядовне выдани ему есть”²³. Вони охоплюють 12 документів за період з 1699 по 1718 рр.

45 одиниць становлять документи, вилучені з домашніх архівів Свічок і Вакуловичів (1685–1733 рр.), а також документи Александровичів за 1724–1830 рр. Опубліковані у цьому томі архівні матеріали включають також цікаві документи для вивчення чинних прав на Гетьманщині. Так, в ньому опубліковано “Акцес или канцелярський порядок для наблюдения в Малой России в полковых, магистратовых и сотенных, также в гетманской канцелярии, – с присоединением приличных указов. Сочинен 1743 года, августа 18 дня”. Це був довідник одного з Александровичів для ведення канцелярських справ.

З юридичних документів уміщені в томі також “Артикулы” з Литовського Статуту та інших законодавчих збірників попередньої епохи.

Крім документів, у томі вміщено статті О.Лазаревського і В.Модзалевського про Свічок. У цілому документи фамільного архіву Стороженків є важливим комплексом історичних джерел до історії Гетьманщини.

Загалом же публікації фамільних архівів у поєднанні з неопублікованими матеріалами слугують джерелами для всебічного дослідження історії Гетьманщини.

²³ Там само. – С.501–514.